

*„Tu najednou přišel babičce list z Vídně od nejstarší dcery, v němž jí vědomost dávala, že manžel službu přijal u jedné kněžny, která má velké panství v Čechách.“*

*citát z Babičky*

## Portrét Kateřiny Zaháňské

Kateřina Zaháňská se do mysli podstatné části naší veřejnosti promítla jako paní kněžna, jak nám ji v Babičce mistrně, i když prostřednictvím vzpomínek na „šťastné dětství“, přiblížila Božena Němcová.

Od dětských let nás tak vedle obrázku moudré stařenky, čiperných vnoučat, něžné komtesy Hortensie a tajuplné Viktorky provázela představa krásné, urostlé zámecké paní, oděné do černých šatů, s vlajícím závojem na klobouku, prohánějící se na koni ratibořickým zámkem nebo se procházející zámeckými komnatami a přilehlým parkem.

Paní kněžna uměla citlivým srdcem naslouchat a porozumět vesnickému lidu, vždy připravena pomoci chudým a potřebným, sama vznešená, vzdělaná a znalá velkého světa.

Více se o Kateřině Zaháňské dovídají návštěvníci ratibořického zámku, který se v rozmezí let 1810-1839 stal jejím oblíbeným letním sídlem. Její portrét tu podbarvuje zámecký interiér a vzácnými dřevinami osázený park, na jejichž přestavbě a budování se Kateřina osobně výrazně podílela, i rozsáhlá knihovna, rovněž dílo vévodkyně, čítající za jejího života 6 300 svazků.

Přerod barokovaného zámku v moderní empírové sídlo v krásném přírodním okolí dokládá vztah majitelky panství k prostředí, její nároky, vkus a zájem o životní styl a přehled o palácové a zahradní architektuře.

Tito mlčenliví svědkové, zachycující atmosféru doby, vypovídají rovněž o rodinném jmění a dobových tradicích, jejichž nositelkou se princezna Kuronská stala již ve svých nedovršených devatenácti letech, kdy po smrti otce Petra Birona převzala titul „vévodkyně Zaháňská“.

Platila za jednu z nejatraktivnějších a nevlivnějších žen začátku 19. století. Proslula krásou, inteligencí, obratností v konverzaci, důvtipem a politickým rozhledem i prozíravostí. Její slovo a názor měly váhu u nejvýznamnějších politiků. Byla ženou velkých měst a lázní, známá v Paříži, Londýně, Praze, Římě, ve Florencii i v Neapoli. Patřila k lázeňské sezoně v Karlových Varech, Badenu i v Teplicích. Ale doma byla především ve Vídni a v Ratibořicích.

V Čechách označujeme vévodkyni především jako Kateřinu Zaháňskou. Ve vlastní rodině a v důvěrném styku s přáteli se však používalo výhradně oslovení Vilemína. V této publikaci budeme obě jména střídát podle potřeby nebo i nahodile a čtenář bude pod nimi rozumět vždy vévodkyni Zaháňskou nebo v mladších letech princeznu Kuronskou.

Vévodkyně Zaháňská se narodila v Kuronsku v městě Mítavě (dnešní lotyšská Jeglava) 8. 2. 1781 a při křtu obdržela jméno Kateřina Frederika Vilemína Benigna. Tato jména jí rodiče nevybrali náhodou. Byla v nich zakódována doba, v níž se otcem Petrem Bironem toužebně očekávané dítě narodilo, i lidé, jež měli rodiče při křtu děvčátka na zřeteli.

Jméno Kateřina se vázalo k tehdejší ruské carevně Kateřině II., v jejíž rukou spočíval osud vévodství Kuronského. Kateřina, zvaná Veliká, měla nad Kuronskem moc i právo rozhodování a vévoda Kuronský dobře věděl, že vliv této vladařky na jeho příští osud bude rozhodující. I když vévodkyně Zaháňská byla podle rodičů protestantka, v dospělosti slavila svátek na den svaté Kateřiny.

Jménem Frederika Vilemína se Petr Biron chtěl přiblížit a zavděčit pruskému korunnímu princovi a pozdějšímu králi. Nebylo to pouze proto, že Fridrich Vilém roku 1870, rok před narozením dítěte, byl spolu s korunní princeznou při své cestě do Petrohradu hostem vévody Kuronského, ale Petr již tehdy tušil, že jeho nedaleká budoucnost bude mít souvislost s Pruskem. Předvídal, nebo spíše si přál, aby se mu Prusko stalo příští vlastní, kde by nikdo neznal jeho palčivou minulost a nevěděl nic o nevydařené kariéře jeho otce Ernsta Birona.

Jméno Benigna obdržela malá princezna podle babičky, která rok po jejím narození zemřela. Petr Biron tím chtěl vzdát hold své matce Benigně, rozené von Trotta, které vděčil za mnohé, co pro něj v životě vykonala.

Vévoda Kuronský byl na svou prvorozenou dceru pyšný a prohlašoval, že se podobá jemu. Měla jako on velké hnědé oči, světlé vlasy a krásné ruce.

Emilie von Gerschau, schovanka Kateřiny Zaháňské, vzpomíná na svou schovaneckou matku, jak si ji pamatovala z roku 1818, kdy vévodkyni bylo osmatřicet let:

„...Stále oslnivá. Její ruka odlitá do sádry měla tak dokonalý tvar, že lze stěží uvěřit, že v originálu skutečně pulzovala krev; v mládí měla světle blond vlasy (které časem ztmavly, později si je také barvila a dle mého přesvědčení na to v 58 letech zemřela). Měla velké hnědé oči, nejkrásnější čelo a nejušlechtilejší kořen nosu. Od kořene dolů nebyl nos již ideální, ale zůstal jemný, ústa a zuby měla bezvadné; její tělo, než se stala moc silnou, bylo dokonale souměrné. Instinktivně cítila, že vzhledem k svému charakteru by měla být větší, a záviděla mi často se smíchem ony dva coule, o které jsem měřila více a které bych byla mohla oželet, protože pro mou hubenost a délku mě přirovnávali ke chřestu; ona měřila pět francouzských stop, právě tolik jako Napoleon I.“ (Napoleon měřil 167 cm.)

O tělesných půvabech Kateřiny Zaháňské vypovídá řada portrétů. Představují nám dívku sotva odrostlou dětským střevíčkům, princeznu v rozpuku mládí, na dalších obrazech můžeme sledovat její proměny ve zralou ženu.

(...)

Když se roku 1813 Metternich téměř bezhlavě do vévodkyně Zaháňské zamiloval, bylo jí dvaatřicet let. Historik rodiny Clemens Brühl na základě svědectví současníků o této době napsal:

„Je jí nyní dvaatřicet let, je to věk, který má pro bironské ženy zvláštní osudový význam; matka Dorothea propadla přibližně v této době Batowskému a Armfeltovi, sestra Dorothea prožívala v třiceti šesti letech začátky své velké lásky k Bacourtovi. Vilemína dosáhla nádherné zralosti, je krásná tělem i duchem, pyšná a plná důstojnosti, okouzující laskavostí, s drobnými ženskými slabůstkami, trochu trpitelská, trochu náladová a svévolně nedochvilná -, což půvab mnohých žen ještě zvyšuje. Je bohatá a nezávislá, vévodkyně „of her own right“. Všechny smysly probuzené, plná zkušeností, veskrze politická, bohatá znalostmi a vztahy. S rozumem čirým jako sklo, duchem britkým jako ocel. Jako Pallas Athéna.“

Ve snaze vystihnout charakteristiku Kateřiny Zaháňské včetně jejích povahových rysů se můžeme opřít o velkou řadu výroků, které se zachovaly v korespondenci či deníkových zápiscích. Shodně z nich vyplývá, že vévodkyně byla žena nadmíru bystrá a duchaplná, se smyslem pro humor, beze stopy ješitnosti či ženské koketerie.

Emilie von Gerschau, která měla to štěstí být s Kateřinou Zaháňskou ve velmi úzkém vztahu, vzpomíná:

„... O malicherné ješitnosti nevěděla nic; byla schopna přijmout spoustu známých, dříve než provedla ranní toaletu, v černém hedvábném županu, s batistovou stuhou šafránové barvy kolem čela, na spáncích dvě velká kolečka citronu a přes to noční batistový čepeček. I když byla vždycky hezká, v tomto ranním ustrojení byla přece jen méně půvabná, to věděla velmi dobře, ale bylo jí to jedno; jen když se ukázala na veřejnosti, dala si záležet na svém zjevu. Mnoho žen jde do společnosti, aby předvedly své šaty; v jejím pokoji ležely často ty nejkrásnější a nejkusnější toalety; když ovšem přišla chvíle, kdy se měla oblékat, vysmála se zdrcené komorné a zůstala doma; na její přítomnost se nedalo vždy s určitostí spoléhat; nechávala na sebe nemilosrdně čekat, ale když konečně přišla, byla tak okouzující, že se jí všechno odpustilo.“

Na jiném místě Emilie vzpomíná:

„... Tato žena byla ve své domácnosti tak neokázalá, že by tím mohla sloužit mnohým za vzor. Kolem své osoby nestrpěla velkou obsluhu; nejjednodušší jídla jí byla nejmilejší; když očekávala hosty, zařizovala sama pokoje; sama jsem jí pomáhala přenášet matrace a kusy nábytku do pokojů, až bylo všechno uspořádáno podle jejího přání.“

Kateřina Zaháňská zdědila po otci lásku ke knihám a k umění a podobně jako on milovala koně a psy a měla soucit s trpícími. Byla velkorysá až marnotratná a nelpěla na majetku. Bez rozmýšlení rozlomila diamantovou čelenku, aby si přítelkyně mohla s jednotlivými kameny ozdobit večerní toaletu. Hovořila několika evropskými jazyky a stejně jako její matka byla kosmopolitního smýšlení. Jako správná dcera konce 18. století přijímala jeho svobodomyšlné tendence a nekonvenčně je uplatňovala ve svém životě.

Nejvýznamnější měsíce svého života prožívala v období vídeňského kongresu, ačkoliv v té době dovršila již třiatřicátý rok. Neprošel žádný ples, žádná slavnost, kde by Kateřina Zaháňská nebyla oslnila přítomné svou nevšední krásou, vznešeným chováním, půvabem a přirozenou laskavostí. (...)

Mnoho mužů, diplomatů, filosofů o státníků, přicházelo do jejího salonu nejen za příjemnou zábavou, ale i vyslechnout její směle a vytríbené názory. Neostýchali se ji respektovat a veřejně pochválit. (...)

Karel Nostic se o vévodkyni vyjádřil:

„Záleželo pouze na této pozoruhodné ženě s rozvážným duchem, uplatní-li svůj velký vliv na průběh závažných jednání; její úsudek byl autoritou; ale ona jí nikdy nezneužila.“ (...)

Lidé z Ratibořic vzhlíželi k paní kněžně s úctou. Mezi sebou ji nazývali hercočkou, její vlastní život však znali málo. Věděli o něm jen z doslechu, vyprávělo se ledačos, ale nikdo tomu neznal začátku ani konce. Hovořilo se o jejích cestách do Itálie, jak o nich místní lidé zaslechli od kočích nebo jiných sloužících, o návštěvách v lázních a evropských velkoměstech, a dokonce se šeptalo, že schovanky jsou její nemanželské děti. Proslýchalo se, že vévodkyně byla třikrát vdaná, že měla poměr s ministrem Metternichem, a lidem neušlo, že v roce 1813 za ní přijel na ratibořický zámek sám ruský car Alexandr.

Mnohým se Kateřina Zaháňská jevila nedostupná, nejeden jí záviděl společenské úspěchy a bohatství. Zdědila ohromné jmění, vlastnila několik zámků a mnoho půdy. Měla hodně přátel, kteří ji ctíli a pobývali rádi v její blízkosti. Četní muži jí vyznali lásku, ovšem to hlavní, co může ženu učinit šťastnou, jí zůstalo odepřeno. Trápil ji neklid v duši, marně hledala naplnění života, těkala a cestovala, aniž nalézala klid a uspokojení. Toužila po velkých úkolech, k nimž se cítila předurčena, ale přepadala ji nejistota, ústící až do stavů bezvýchodnosti. Upadala do depresí. Její časté migrény byly důsledkem nervového napětí a rozpolcenosti duše. Ztrácela víru v sebe, jak vyplývá z jejích vlastních slov:

„Schopnost se trýznit a být nešťastná je ve mně mnohem silnější než schopnost najít štěstí.“

*Kuronsko se nacházelo přibližně na území dnešního Lotyšska, na západě ohraničené Baltským mořem a Pruskem, na severu Rižským zálivem a tehdejším Livonskem, na východě Vitebskou a na jihu Kovenskou gubernií, které byly součástí tehdejšího Ruska. Země se rozkládala na 498 čtverečních milích, byla protkána asi třemi sty jezery, četnými močály a řadou řek. Lidé se zabývali zemědělstvím a rybolovem. Země byla vystavena silné expanzi ze strany Ruska, Pruska a Polska. Na konci 18. st. musel otec Kateřiny abdikovat a odejít ze země. Ta byla připojena k Rusku.*

*Prusko - evropský stát rozkládající se původně ve východním Pobaltí (dnešní území mezi řekou Vislou a jihozápadní Litva, Kaliningradská oblast Ruské federace, Varmie a Mazury v Polsku). V průběhu historie se pruský stát rozšířil na rozsáhlé oblasti severního a západního Německa, severozápadního a jihozápadního Polska, českého Hlučínska, dnešního jižního Dánska a části Belgie. Tento stát měl po několik staletí zásadní vliv na německé a evropské dějiny. Posledním hlavním městem Pruska byl Berlín. Prusko bylo oficiálně zrušeno v roce 1947.*

SOBKOVÁ, Helena. *Kateřina Zaháňská*. 1. vyd. Praha : Mladá fronta, 1995. Portrét Kateřiny Zaháňské, s. 9 - 14. ISBN 80-204-0532-1.

NĚMCOVÁ, Božena . *Babička*. 11. vyd. Praha : Albatros , 1977. 206 s.

- 1) Odkud známe postavu Kateřiny Zaháňské?
- 2) Byla skutečnou, nebo fiktivní postavou?
- 3) Kde se narodila? Existuje země ještě dnes? Ke které zemi bylo její rodiště připojeno? Která země je v těch místech dnes?
- 4) Z jaké rodiny pochází? Jaký měla titul v mládí a v dospělosti?
- 5) V kolika letech zdědila majetek a stala se vévodkyní, se všemi povinnostmi s tím souvisejícími?
- 6) Jak se jmenovala a podle kterých lidí dostala své jméno? Které její jméno užívala rodina a přátelé, které Ratibořičtí?
- 7) Jaká byla – jak vypadala, jaké měla vlastnosti? Co všechno uměla?
- 8) Dali politici a filozofové na její rady a názory?
- 9) Na které politické události se přímo podílela?
- 10) Kdyby žila dnes, jaké povolání by při svých schopnostech pravděpodobně vykonávala?
- 11) Který slavný rakousko – český politik byl jejím milencem a přítelem?
- 12) Jak je vylíčena v knize? Jak ji znali skuteční Ratibořičtí? Co o ní věděli?
- 13) Jaký vztah měla kněžna (historicky správně: vévodkyně) Zaháňská k Ratibořičím?
- 14) Kde se o ní z pozice běžných turistů dovíme něco více? Kde získá informace badatel?
- 15) V jakém, stavebním slohu je (byl) zámek v Ratibořicích? Popiš (najdi) jeho základní znaky.
- 16) Jak si vysvětlíš větu: „To hlavní, co může ženu udělat šťastnou, jí zůstalo odepřeno.“ ?
- 17) Kdo byla sv. Kateřina, na kterou slavila vévodkyně Zaháňská svůj svátek? Kterého slavného českého panovníka sv. Kateřina ovlivnila?

Řešení:

- 1) Z knihy Babička
- 2) Byla skutečnou postavou
- 3) Narodila se v Kuronsku, tato zemička byla na konci 18. st. připojena k Rusku, dnes je tu Lotyšsko
- 4) Z šlechtické rodiny, v dětství byla princezna kuronská, v dospělosti vévodkyně
- 5) V 19 letech, po smrti svého otce – neměla bratry
- 6) Kateřina Frederika Vilemína Benigna  
Kateřina podle tehdy vládnoucí ruské carevně Kateřině II. (Kateřina, zvaná Veliká, měla nad Kuronskem moc i právo rozhodování); Frederika Vilemína na počest pruského korunního prince a pozdějšího krále – souseda Kuronska; Benigna po babičce  
V Čechách Kateřina, ve vlastní rodině a mezi přáteli výhradně Vilemína
- 7) Byla velice krásná, štíhlá, středně vysoká (167 cm), s velkýma hnědýma očima a dokonalýma rukama, v mládí měla světlé vlasy, které časem ztmavly  
byla vlivná, nesmírně bohatá, nezávislá, společenská, svobodomyšlná, s kosmopolitním myšlením, vysoce inteligentní, vzdělaná, hovořila několika jazyky (němčina, angličtina, francouzština, italština...), měla rozhled a všestranné zájmy, byla prozíravá, důstojná a hrdá (pyšná), laskavá, bez ješitnosti, pracovitá, neokázalá (skromná), velkorysá až marnotratná (nelpěla na majetku – využívala ho, ne pouze hromadila), byla však také náladová a nedochvilná
- 8) ano, velmi ji ctili a uznávali ji i její názory
- 9) Vídeňský kongres (setkání zástupců téměř všech zemí Evropy po napoleonských válkách, které upravilo mezinárodní vztahy soustavou smluv; 1. 10. 1814 – 9. 6. 1815)
- 10) Politik, diplomat
- 11) Klemens Wenzel von Metternich (1773 – 1859). Zemřel ve Vídni, ale jeho ostatky byly převezeny do rodinné hrobky v kostele sv. Václava v Plasích, kde spočívají dodnes. V Plasích také byly nalezena jeho korespondence s vévodkyní Zaháňskou, považovaná za ztracenou.

12) V Babičce je o kněžně jen málo – že byla vznešená, vzdělaná a znala velkého světa, krásná, urostlá, oděná do černých šatů, s vlajícím závojem na klobouku, prohánějící se na koni ratibořickým zámekem nebo se procházející zámeckými komnatami a přílehlým parkem. Že uměla citlivým srdcem naslouchat a porozumět vesnickému lidu a byla vždy připravena pomoci chudým a potřebným.

Skuteční lidé z Ratibořic vzhlíželi k paní kněžně s úctou a oblibou, ale její vlastní život znali málo. Věděli o něm jen z doslechu, hovořilo se o jejích cestách do Itálie, jak o nich místní lidé zaslechli od kočích nebo jiných sloužících, o návštěvách v lázních a evropských velkoměstech, proslýchalo se, že vévodkyně byla třikrát vdaná, že měla poměr s ministrem Metternichem, a lidem neušlo, že v roce 1813 za ní přijel na ratibořický zámek sám ruský car Alexandr.

13) Ratibořice byly její oblíbené letní sídlo, 30 let – až do smrti se sem vracela, nikdy je neprodala, přestavěla zámek, vybudovala park, knihovnu, pomáhala lidem.

14) V Ratibořicích na zámku (1. patro);

korespondence, portréty, cestovní deník K. Zaháňské do Itálie, deníky jejích současníků

15) Empír - zvaný také císařský sloh, je druhá fáze klasicismu ze začátku 19. Je kladen větší důraz na antické a egyptské vzory (zejm. sloupy a tympanon – trojúhelníkový štít nad vchodem aj.).

16) Neměla vlastní děti, o které by se mohla starat, neměla šťastný manželský život; nenašla uplatnění svých schopností a znalostí

17) Mučednice Kateřina Alexandrijská (žila kolem roku 300 n. l.) byla egyptskou princeznou z Kypru, která přijala křesťanskou víru a odmítla za manžela císaře Maxentia. Za to byla krutě umučena. Viz staročeská Legenda o svaté Kateřině z konce 14. st.

Karla IV. (uctívání Kateřiny se uplatnilo také v selském životě - o Kateřině slavnosti končila pastva, na dvorech začínali se stříháním ovcí. Pro děvečky a čeledíny byl svátek svaté Kateřiny dnem, kdy dostávali mzdu a mohli měnit dvůr.)